

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

**Факультет № 6
Кафедра соціології та психології**

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

з навчальної дисципліни Сучасні напрямки прикладної юридичної психології
вибіркових компонент освітньої програми другого (магістерського)
рівня вищої освіти

053 Психологія (практична психологія)

за темою № 14 Специфіка психологічного супроводу професійної діяльності в складних та екстремальних умовах

Харків 2022

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 30. 08. 2022 № 8

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол від 26.08.2022 р. № 6

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
Протокол від 29.08.2022 № 8

Розглянуто на засіданні кафедри соціології
та психології Протокол від 17.08. 2022 р. № 7

Розробник:

доцент кафедри соціології та психології, кандидат психологічних наук, доцент Александров Ю.В.

Рецензенти:

1. доцент кафедри педагогіки та психології Харківської державної академії фізичної культури, кандидат психологічних наук, доцент Павлик О.М.
2. доцент кафедри соціології та психології факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат психологічних наук, доцент Шиліна А.А.

План лекції № 14

1. Психологічне забезпечення.
2. Рівні психологічного забезпечення професійної діяльності.
3. Психологічний супровід екстремальної діяльності: поняття, етапи, форми.

Література

Основна

1. Юридична психологія : підручник / за заг. Редакцією О.М. Бандурки; Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків : Майдан, 2018. 684 с.
2. Шепітько В.Ю., Коновалова В.О. Юридична психологія : підручник. Харків : Право, 2019. 295 с.
3. Юридична психологія : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / О.Є. Самойлов, М.С. Корольчук, В.М. Корольчук, С.М. Миронець, Г.М. Ржевський. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2015. 432 с
4. Максименко С.Д., Медведєв В.С. Юридична психологія : підручник. Київ : ВД «Слово», 2018. 447 с.
5. Берестенко О.Г. Культура професійного спілкування : навч.-метод. посібник. Луганськ : Вид-во ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2013. 299 с. елресурс.
6. Адміністративна діяльність поліції у питаннях та відповідях : навч. посіб. / за заг. ред. О. М. Бандурки ; О. І. Безпалова, О. В. Джафарова, С. М. Князєв, та ін.; передм. О. М. Бандурки ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2017. 242 с.
7. Тероризм: теоретико-прикладні аспекти : навчальний посібник / кол. авторів; за заг. ред. проф. В.К. Грищука. Львів : ЛьвДУВС, 2011. – 328 с.

Допоміжна

1. В.Й. Бочелюк Юридична психологія : навч. посібник. Київ : Центр учб. літ., 2017. 335 с.
2. . Кудерміна О. І. Психологія особи як суб'єкта правоохоронної діяльності : монографія. Чернівці: Наші книги, 2013. 415 с..

3. Александров Д.О., Андросюк В.Г., Казміренко Л.І. та ін. Юридична психологія. Альбом схем з коментарями : навчальний посібник / заг. ред. Л.І. Казміренко, Є.М. Моїсєєва. 3-є вид., доопр. та доп. Київ : КНТ, 2008. 152 с.
4. Психологія у професійній діяльності поліції : навч. посібник / О.О. Євдокімова, І.В. Жданова, Д.В. Швець, Ю.В. Александров та ін. ; за заг. Ред. В.В. Сокурєнка ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. 426 с.
5. Варій М.Й. Психологія особистості : навч. посібник. Київ : Центр учб. літ., 2018. 591 с.

Інтернет ресурси

- 1.URL:http://megalib.com.ua/book/124_Profesiino_psihologichna_pidgotovka_pra_civnikov_slidchih_pidrozdiliv.html

Текст лекції

1. Психологічне забезпечення.

Психологічне забезпечення – це комплекс цілеспрямованих заходів щодо формування, підтримання і поновлення у особового складу морально-психологічного стану, необхідних морально-бойових якостей, психологічної стійкості та готовності виконати поставлені службові завдання в будь-яких умовах обстановки, зниження психогенних втрат та збереження психічного здоров'я.

Психологічний супровід – це:

- недирективна форма надання психологічної допомоги, спрямована на підсилення, удосконалення, розвиток, саморозвиток самосвідомості особистості, допомоги, яка запускає механізми саморозвитку й активізує власні ресурси людини;
- цілісний, безперервний процес вивчення, аналізу, розвитку й корекції пізнавальних, мотиваційних, емоційно-вольових процесів особистості, яка є суб'єктом супроводу;

- система заходів професійного психолога, що спрямована на створення умов для успішної діяльності та розвитку особистості на різних етапах онтогенезу

Основне призначення психологічного забезпечення полягає у формуванні в особового складу НПУ (Національної поліції України) мотивів, установок, настроїв, морально-психологічного стану необхідного для якісного виконання поставлених завдань, здатності переносити високі нервово-емоційні навантаження.

Відповідно до п. 51 Положення про Національну поліцію в підрозділах поліції належить організувати систему психологічного забезпечення поліцейських, діяльність якої має охоплювати такі напрямки:

- а) психологічний добір на службу, результати якого зберігаються в особовій справі поліцейського протягом служби;
- б) психологічне супроводження проходження служби;
- в) професійно-психологічна підготовка;
- г) психологічна підтримка оперативно-службових заходів;
- г) сприяння здоровому способу життя поліцейського за межами служби.

В кожній із провідних європейських країн психологічна служба діє і дуже активно впливає на внутрішню політику МВС.

Необхідність здійснення такої роботи викликана впливом низки факторів, які не компенсуються високою зарплатнею чи позитивною думкою громадськості про поліцію, зокрема високою стресогенністю служби.

Створення служби психологічного забезпечення в Україні свого часу (2004 рік) було викликано високим рівнем суїцидальної активності серед міліціонерів і дозволило значно його знизити. Але тепер знову виникають проблеми.

Причинами надзвичайних ситуацій у поліцейському середовищі є:

- недостатня психологічна підготовка працівників деяких служб поліції, дефіцит у них навичок спілкування з громадянами різних категорій;
- некомплект кадрів основних поліцейських служб (карний розшук, слідство, дільничні) й у зв'язку з цим велика перевантаженість;

- негативні емоційні переживання, накопичення негативізму, розчарування серед працівників щодо непропорційності грошового забезпечення «старих» і «нових» поліцейських;
- руйнування системи наставництва і відсутність передачі професійного досвіду новому поповненню;
- прихід до Національної поліції значної кількості «випадкових людей» на хвилі ентузіазму, які не пройшли належного відбору та навчання;
- стресовий вплив на психологічний статус поліцейських виконання службово-бойових завдань у зоні АТО.

З урахуванням змін, які відбулися в державі, згідно з потребами психологічного забезпечення діяльності органів Національної поліції напрямами використання практичних психологів можуть бути:

- ☐ розробка заходів поліпшення іміджу поліції;
- ☐ участь у приймальних та атестаційних комісіях, розробка принципів і методів їх роботи, створення асесмент-центрів, здійснення заходів добору працівників на посади (Асесмент-центр — це один з методів комплексної оцінки персоналу, заснований на використанні взаємодоповнюючих методик, орієнтований на оцінку реальних якостей співробітників, їх психологічних і професійних особливостей, відповідності вимогам посадових позицій, а також виявлення потенційних можливостей фахівців);
- ☐ оптимізація психологічного клімату в колективах, попередження деструктивних явищ, прогнозування працездатності працівників;
- ☐ екстрена психологічна допомога та психологічна реабілітація працівників;
- ☐ забезпечення оперативної поліцейської діяльності психологічними знаннями і тактиками;
- ☐ участь у судово-психологічних експертизах;
- ☐ створення психологічних портретів розшукуваних злочинців;
- ☐ участь у розшукових діях (розробка тактик допиту, очної ставки, огляду місця події тощо).

Психологічна служба має також забезпечувати освіту, підвищення кваліфікації та професійно-психологічну підготовку працівників поліції з метою забезпечення достатнього рівня їх психологічної готовності до діяльності й компетентності в галузі юридичної психології у сфері взаємодії з населенням; розробку і здійснення психологічних тренінгів різної спрямованості з працівниками (вперше прийнятими на службу, кандидатами на керівні посади та керівниками, окремими категоріями працівників, які найбільше спілкуються з населенням).

У сучасній психології вивчення професійної діяльності людини посідає одне з центральних місць. Діяльність правоохоронних органів становить окремий різновид інтелектуально практичної праці, що передбачає підвищену активність і відповідальність виконавців. Як правило, вона пов'язана з дефіцитом часу та інформації під час підготовки окремих дій, їх виконанням за умов раптовості, перешкод, інтенсивних фізичних і психологічних навантажень. Виконуючи свої обов'язки, працівники правоохоронних органів не з власної ініціативи, а відповідно до закону повинні захищати права і законні інтереси громадян. Водночас вони можуть обмежувати права громадян, якщо без цього неможливе виконання професійних обов'язків, з необхідними поясненнями з цього приводу. Саме тому подальший розвиток науково обґрунтованого підходу до організації професійної діяльності всіх без винятку підрозділів і служб слід визнати безумовно актуальним. Відомо, що діяльність правоохоронних органів характеризується такими ситуаціями, які відрізняються наявністю в них факторів, що сильно впливають на людей і їхню діяльність і визначені як екстремальні. В останні роки спостерігається тенденція підвищення екстремальності їх діяльності, яка пов'язана із затримкою злочинців, звільненням заручників, застосуванням зброї, забезпеченням правопорядку в період масових заходів, стихійних лих і надзвичайних ситуацій.

Мета психологічного супроводу професійної діяльності полягає у повноцінній реалізації професійно-психологічного потенціалу особистості і задово-

ленні потреб суб'єкта діяльності. Складовими цього психологічного супроводу є:

- забезпечення оптимального соціально-психологічного мікроклімату;
- встановлення міри задоволеності роботою та умовами праці і відпочинку; поліпшення режиму праці та відпочинку;
- професійний відбір, підвищення кваліфікації;
- система заохочень і покарань;
- профкорекція;
- попередження виникнення небажаних функціональних станів;
- засоби запобігання девіантній поведінці, професійній деформації;
- створення кімнат психологічного розвантаження тощо.

Під принципами психологічного забезпечення слід розуміти загальні правила та установки, які витікають з перерахованих вище об'єктивних закономірностей. Існують принципи загальні, що застосовуються в різних сферах діяльності з урахуванням їх особливостей, і конкретні принципи, що безпосередньо розглядаються.

Загальними принципами психологічного забезпечення є:

- ☐ об'єктивність та всебічність;
- ☐ конкретність та інформативність;
- ☐ ефективність та оптимальність;
- ☐ комплексність та системність;
- ☐ економічність;

Специфічні принципи психологічного забезпечення професійної діяльності:

- ☐ організація та проведення психологічного забезпечення в тісній взаємодії з іншими видами всебічного забезпечення професійної діяльності;
- ☐ безперервність психологічного забезпечення, постійного впливу на свідомість і поведінку фахівців у повсякденних та екстремальних умовах;
- ☐ цілеспрямованість психологічного забезпечення на вирішення конкретних службових завдань;

- диференційований підхід в організації психологічного забезпечення з урахуванням особливостей фахівців, колективів і службових завдань, що вирішуються ними;
- єдність, узгодженість і спадкоємність у здійсненні психологічного забезпечення.

2. Рівні психологічного забезпечення професійної діяльності

Психологічне забезпечення – один із видів забезпечення діяльності фахівців як у повсякденних умовах, так і в особливих та екстремальних умовах.

У змісті психологічного забезпечення виділяють три рівні:

- загальносоціальний (державний), що діє в масштабах і потребах усього суспільства;
- професійний, що забезпечує потреби організацій;
- особистісний рівень самовиховання та саморегуляції.

На загальносоціальному (державному) рівні психологічного забезпечення створюються необхідні політичні, соціально-психологічні, правові, етичні, економічні, науково-технічні та інші передумови й умови реалізації морального потенціалу суспільства, визначаються основні напрями виховання населення, підтримки професійного потенціалу й морально-психологічного стану фахівців на рівні, що гарантує виконання основних завдань. Психологічне забезпечення на загальносоціальному рівні передбачає комплекс узгоджених заходів, що вживаються керівництвом країни, відповідними посадовими особами з метою досягнення оптимального психічного стану фахівців. На професійному рівні, завдання психологічного забезпечення є трансформація загальносоціальних умов у професійне середовище працівників, вироблення та здійснення специфічних засобів, форм і способів, що враховують особливості цього середовища. На цьому рівні психологічне забезпечення означає єдиний і безперервний процес формування та підтримки у фахівців стійкого морально-психологічного стану, необхідного для успішного виконання завдань професійної діяльності й високої готовності для здійснення професійних дій. Важливою ланкою в системі психологічного забезпечення є особистість фа-

хівця, її прагнення до вдосконалення, самовиховання, саморегуляції, що складає третій рівень психологічного забезпечення. На цьому рівні особистість фахівця виступає і суб'єктом, і об'єктом психологічного забезпечення.

Зміст психологічного забезпечення професійної діяльності значною мірою визначається внутрішньою структурою морального чинника, який включає тісно пов'язані та взаємообумовлені соціально-політичні, морально- 17 етичні та психологічні елементи. У зв'язку з цим, визначаючи основні компоненти психологічного забезпечення, необхідно виходити з того, що воно являє собою чотири досить самостійних, але в той же час взаємопов'язаних напрямів діяльності:

- перше охоплює весь комплекс зусиль, направлених на формування світогляду фахівців, переконань, морально-етичних норм і принципів, що визначає і регулюючу їх поведінку при виконанні професійних завдань;
- друге включає все, що стосується психіки колективів, психологічної роботи в інтересах ефективного вирішення професійних завдань;
- третє пов'язане з процесами соціалізації особистості працівника, інтеграції її в систему оптимально побудованих соціальних відносин, із соціальним захистом персоналу і членів їх сімей;
- четверте містить протидію негативному інформаційно-психологічному впливу. Для повного інтегрування в систему всебічного забезпечення професійної діяльності організацій психологічне забезпечення повинно відповідати таким вимогам:
- за своїм змістом і організацією воно має відповідати статусу самостійного виду забезпечення, проводитися в тісній взаємодії з іншими видами забезпечення, підкорятися єдиному задуму й цілком виходити з рішення начальника на організацію та проведення службової діяльності;
- система психологічного забезпечення повинна бути гнучкою і здатною вирішувати проблеми повсякденних та екстремальних умов професійної діяльності.

Ця система покликана мати високий ступінь адаптації до умов надзвичайної ситуації і забезпечувати оперативну перебудову всієї діяльності працівників, у залежності від умов.

3. Психологічний супровід екстремальної діяльності: поняття, етапи, форми.

Психологічне забезпечення діяльності в екстремальних ситуаціях це цілісна система, основними рівнями якої є: соціально-психологічний; власне психологічний; психофізіологічний. Отже, психологічне забезпечення – це система соціально-психологічних, психологічних і психофізіологічних заходів, спрямованих на оцінку і прогнозування адаптації, індивідуальної і групової надійності, безпеки діяльності в екстремальних ситуаціях, психопрофілактику і психокорекцію неадаптивних психічних і психофізіологічних станів з метою оптимального використання індивідуальних адаптивних ресурсів і здібностей для підвищення ефективності діяльності, збереження і відновлення психічного й соматичного здоров'я. Це система оперативного й адекватного використання сучасних досягнень і можливостей різних теоретичних і прикладних галузей психології (загальної, соціальної, медичної, юридичної, військової, психології діяльності в особливих умовах, психофізіології) у забезпеченні діяльності в екстремальних умовах. Система охоплює всі етапи роботи з персоналом: вихід на роботу, адаптація в екстремальних умовах діяльності, професійно-психологічна підготовка, виконання завдань в екстремальних ситуаціях тощо. Психологічне забезпечення призначене для проведення комплексу соціально-психологічних, психологічних і психофізіологічних заходів, спрямованих на підвищення адаптивності до стресу, формування індивідуальної і групової професійної надійності і забезпечення безпеки діяльності в екстремальних умовах. Система психологічного забезпечення діяльності включає такі основні підсистеми (блоки):

1. Професійно-психологічний відбір кадрів для діяльності в екстремальних умовах.
2. Психологічне забезпечення професійної адаптації в умовах стресу.

3. Психологічна підготовка до діяльності в екстремальних ситуаціях.
4. Психологічний супровід в екстремальних ситуаціях.
5. Психологічна допомога (у тому числі й екстрена) в екстремальних умовах діяльності.
6. Психологічна реабілітація співробітників після їх участі в діях, пов'язаних з професійним ризиком і небезпекою.

Психологічна підготовка до діяльності в екстремальних ситуаціях - оцінка й прогнозування готовності до дій в умовах професійного стресу й ризику є одним з пріоритетних напрямів психологічного забезпечення. Психологічна підготовка – це спеціально організований цілеспрямований процес формування професійно важливих якостей (адаптивність до стресу, професійна надійність) і професійно важливих знань, умінь і навичок адаптивної копінг-поведінки, управління неадаптивними і дезадаптивними станами, що виникають в екстремальних і надзвичайних ситуаціях професійної діяльності. Результатом психологічної підготовки є готовність до безпомилкових, ефективних дій в умовах професійного стресу й ризику з мінімальними витратами адаптивних ресурсів, що проявляються в „ціні” адаптації. Предметом психологічної підготовки, відповідно, є розвиток адаптивних здібностей до стресу. Психологічна готовність до дій в екстремальних умовах є метою й результатом психологічної підготовки. Вона складається з двох системних блоків: 1) функціональної готовності, що припускає сформованість професійно важливих знань, умінь і навичок адаптивного копіngu й управління станами; 2) особистісної готовності, що включає сформованість і розвиненість адаптивних індивідуально-психологічних і індивідуально-психофізіологічних властивостей. Видокремлюються два рівні психологічної підготовки: базовий і оперативний. Базовий рівень спрямований на формування психологічної готовності до широкого спектра стресогенних ситуацій діяльності. Базова психологічна підготовка здійснюється одноразово. Оперативний рівень підготовки має забезпечити формування готовності до дій в конкретних стресових ситуаціях діяльності. Здійснюється щоразу перед виконанням професійного

завдання в екстремальній ситуації. При наявності потенційної загрози, небезпеки, незважаючи на відбір та підготовку персоналу, необхідний постійний психологічний супровід фахівців у надзвичайних ситуаціях. Психологічний супровід - особлива форма здійснення пролонгованої соціально-психологічної, психологічної і психофізіологічної підтримки - патронажу. Супровід припускає не „виправлення недоліків і переробку”, а пошук, активізацію й мобілізацію латентних адаптивних ресурсів і можливостей людини для подолання надзвичайних обставин. Супровід доцільно здійснювати тільки в умовах інтенсивної та постійної дії стрес-факторів. Психологічний супровід - це один з видів соціального патронажу як цілісної й комплексної системи соціальної, інструментальної й емоційної підтримки, яка здійснюється в межах системи психологічного забезпечення діяльності в надзвичайних ситуаціях. Ключовим елементом психологічного супроводу є соціальна підтримка, яка може бути інструментальною й емоційною. Емоційна підтримка дозволяє висловити важкі емоції й почуття. Інструментальна – забезпечити інформаційну підказку щодо способів подолання стресової ситуації. Соціальна підтримка є важливим чинником розвитку адаптивних здібностей до стресу, а здатність встановлювати підтримуючі стосунки – одним із структурних компонентів адаптивності до стресу.

До основних напрямків психологічної допомоги в екстремальних ситуаціях можна віднести такі: психологічна допомога співробітникам, що пережили травматичний стрес і мають посттравматичну симптоматику, психологічна допомога співробітникам, що переживають стан горя/втрати; психологічна допомога при суїцидальному ризику; психологічна допомога при адаптаційних розладах з депресивною симптоматикою. Основним методом надання групової психологічної допомоги є психологічний дебрифінг, що проводиться не пізніше, як за 2 - 3 доби після травматичної події. Основна його мета: мінімізація негативних психологічних наслідків травматичного стресу й запобігання розвитку симптомів адаптаційного розладу. Психологічна допомога у важких кризових станах називається екстреною психологічною допомо-

гою. Це система короточасних заходів, що надаються потерпілим безпосередньо у самій надзвичайній ситуації. Основна мета екстреної психологічної допомоги - профілактика патологічних змін, відновлення й збереження психосоматичного здоров'я.

Можна із упевненістю говорити про те, що правоохоронна діяльність належить до професій підвищеного ризику й характеризується одним з найбільш високих рівнів екстремальності й професійного стресу. Число екстремальних ситуацій у правоохоронній діяльності багаторазово зросло на результаті ХХІ століття не тільки в Україні, але за рубежом. В зв'язку із складним спектром завдань, які приходить вирішувати правоохоронцям, виникла проблема психологічного забезпечення їхньої СБД (Службово-бойова діяльність).

Психологічний супровід – це комплекс психологічних заходів, спрямованих на дослідження, оцінювання, прогнозування динаміки й корекцію психічного стану військовослужбовців, соціально-психологічних процесів, визначення ступеня боєздатності й підтримання оптимального її рівня в підрозділах у різні періоди професійної діяльності. Основними напрямками психологічного супроводу СБД є такі:

1. Моніторинг їхнього психічного стану, виявлення осіб з дезадаптивними нервово-психічними станами та астенічними реакціями.
2. Проведення заходів корекції психічного стану особового складу, профілактики синдрому посттравматичних стресових порушень.
3. Психологічний аналіз причин неадекватної поведінки військовослужбовців (прояви паніки, зниження мотивації, психічного стомлення й ін.) і попередження їхнього розвитку.
4. Вивчення соціально-психологічного клімату й міжособистісних відносин у колективах, розроблення рекомендацій з оптимізації структури міжособистісних відносин —по вертикалі і —по горизонталі.
5. Надання допомоги керівникам підрозділів у згуртуванні колективів, підвищенні ефективності групової діяльності військовослужбовців.

6. Психологічна підготовка військовослужбовців до виконання найбільш складних професійних завдань.
7. Виявлення факторів, що негативно впливають на психічний стан військовослужбовців і ефективність їхньої СБД.
8. Вироблення рекомендацій: – попередження міжособистісних і міжгрупових конфліктів, нормалізації соціально-психологічного клімату в підрозділах; – організації роботи з особовим складом з урахуванням його психологічних особливостей і психоемоційних станів; – тимчасового звільнення військовослужбовців від виконання службових обов'язків.

Психологічний супровід здійснюється в три етапи:

- 1 етап – підготовчий;
- 2 етап – виконання СБЗ (службово-бойових завдань);
- 3 етап – психологічна реабілітація особового складу.

Перший етап: підготовчий (заходи, що здійснюються на цьому етапі, включають професійну підготовку, комплектування підрозділу з урахуванням соціально-психологічних закономірностей і індивідуально-особистісних особливостей співробітників).

Другий етап: виконання СБЗ (психологічне супроводження в зоні виконання СБЗ: заходи по психологічному супроводженню особового складу в ході виконання СБД) , включає в себе такі основні напрямки роботи: а) виявлення факторів, які негативно впливають на психічний стан військовослужбовців і ефективність їхньої СБД; б) проведення психодіагностичних обстежень, здійснення контролю за психічним станом особового складу, виявлення військовослужбовців, які потребують проведення психокорекційної роботи; в) проведення заходів психокорекції, спрямованих на зняття гострих стресових проявів, відновлення працездатності; г) навчання й інструктаж військовослужбовців; д) участь психолога в організаційних заходах; е) напрацювання рекомендацій.

Третій етап: психологічна реабілітація особового складу.